

Brandner, Aleš

[Jazyk a literatura v historické perspektivě]

Opera Slavica. 1999, vol. 9, iss. 2, pp. 61-64

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117084>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Jazyk a literatura v historické perspektivě. Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem 1998, 149 s.

Předkládaný sborník, v němž publikují pracovníci katedry bohemistiky Pedagogické fakulty Univerzity J. Ev. Purkyně v Ústí nad Labem, obsahuje sedm příspěvků, které se zabírají dílčími problémy jazyka a literatury v historických souvislostech.

První studie je věnována církevněslovanské literární produkci v Čechách. Její autorkou je **Z. Hauptová** (*Církevněslovanské písemnictví v přemyslovských Čechách*, s. 5–42). Po zániku Velkomoravské říše zaniklo sice staroslověnské písemnictví a staroslověnský jazyk, nezmizely tím však zcela z našeho území; žily dále v 10. a 11. stol. ve státě přemyslovském. Na české půdě vznikala řada životopisných děl; byly to latinsky psané skladby historicko-legendární povahy. Jde o díla, která reprezentují prolínání latinské tvorby s tvorbou staroslověnskou. Tematické vyvrcholení představuje tzv. Kristiánova legenda *Vita et passio sancti Veceslai et sanctae Ludmilae, aviae eius* (993–995). Dílko chtělo vyličit vznik a rozvoj křesťanství až do jeho vyvrcholení v dohě sv. Ludmily a sv. Václava. Ve studii jsou zmíněny pochybnosti některých jazykovědců, kteří legendu považovali za falsum (G. Dobner, J. Dobrovský). Naopak jazykovědci nové doby (J. Pekař, V. Chaloupecký, J. Ludvíkovský) dokázali její pravost.

Přímé zprávy o slovanské liturgii v Čechách z 11. stol. se týkají jen kláštera Sázavského, o němž je známo, že měl styky s kyjevským jeskynním klášteřem (odtud vzájemná úcta svatých: Borise a Gleba na Sázavě, Ludmily a Václava na Rusi). O jeho zakladateli sv. Prokopovi se zachovala hagiografické sepsání, které kolovalo ve třech verzích. Prokopský námět je tu zpracován se značnou volností a vzdáleně od historické reality. Jako problém vyvstává lokalizace místa, kde získal Prokop slovanské vzdělání: podle dochovaných hagiografických pramenů to mělo být na Vyšehradě, ale současně v těchto textech dochází ke kontaminaci mezi pražským Vyšehradem a Visegrádem na Dunaji. Druhá možnost je však na základě Prokopových biografických dat vyloučena.

Povědomí cyrilometodějské tradice bylo tak silné, že přetrvalo až do 14. stol.: r. 1347 Karel IV. založil slovanských klášter v Emauzích a povolal tam 80 charvátských mnichů, kteří tam zavedli bohoslužbu podle římského ritu, konanou slovanským jazykem. Celkově šlo o záležitost víceméně jen epizodickou a svým rozsahem omezenou. Běžně se traduje, že literární produkce kláštera byla bohatá, památky jsou dochovány jen fragmentárně. Zachovala se mj. část české hlaholské bible. V této souvislosti rozebírá autorka otázku tzv. *Remešského evangeliáře*, který se skládá ze dvou částí – z neúplného evangeliáře cyrilského s kalendářem východního ritu a z neúplného evangeliáře hlaholského s kalendářem západního obřadu. Hlaholská část byla napsána v Emauzích, zatímco cyrilská je lokalizována do jihoruského prostředí (do Čech se dostala v 10.–11. stol., kdy přemyslovský stát měl živé styky s Kyjevskou Rusí). Emauzskému klášteru ji daroval Karel IV. jako domnělý spis sv. Prokopa. Autorkou jsou komentovány hypotézy o tom, jak se tento rukopis mohl dostat do rukou panovníka.

V poslední části příspěvku jsou vzpomenuy a rozebrány památky církevně-slovanského písemnictví v Čechách: *Kyjevské listy*, *Pražské zlomky*, *Glosy vídeňské*, *Glosy svatořehořské*, *První staroslověnská svatováclavská legenda*, *Druhá svatováclavská legenda*, *Služby sv. Václavu*, *Legenda o sv. Ludmile*, *Legenda o sv. Vítu*, *Legenda o sv. Benediktu*, tzv. *Besědy* (překlad čtyřiceti homilií na evangelia papeže Řehoře Velikého), *Modlitba k sv. Trojici*, *Modlitba na ochranu proti ďáblu*, *Breviářova officia k uctění Cyrila a Metoděje*, *Nekotoraja zapoved'* (penitenciál), *Hospodine pomiluj ny* (paraliturpická duchovní píseň). Jsou zde také mj. stanovena kritéria. na jejichž základech lze danou památku začlenit do dějin české literatury.

Na počátku historické doby, spojené u Slovanů s přijetím křesťanství, se vytvářely předpoklady pro různou kulturní a politickou orientaci jednotlivých slovanských území. I když křesťanská církev nebyla ještě oficiálně rozdělena na západní a východní (katolickou a pravoslavnou), jak se to stalo po schizmatu v r. 1054, rozdílly kulturně-historické i věroučné existovaly v křesťanství už od počátku a nově christianizované národy včetně slovanských byly do nich vtahovány. Slovanský svět se tak postupně začlenil do dvou protikladných kulturněhistorických areálů a vytvořil oblasti Slavia Romana a Slavia Orthodoxa. O duchovních hodnotách v kulturněhistorickém areálu Slavia Orthodoxa se zmiňuje ve svém příspěvku Z. Trösterová (*Duchovní svět středověkých vzdělanců v kulturněhistorickém areálu Slavia Orthodoxa*, s. 43–59). Geograficky jde o území bulharsko-makedonské, srbské a ruské. Daný kulturněhistorický areál spojovalo pravoslavné, orientace na Byzanc a církevní slovanština. Nejvíce vzdělanců zde pocházelo z mnišského prostředí, protože v něm se pěstovala nejen modlitba a askese, ale také učenost, přepisování, překládání i "opravy" církevních knih, a především v ruském prostředí popisování života za zdi kláštera, historii, psaní tzv. letopisů. Autorka si blíže všímá duchovních a kulturních středisek, která ve středověku představovala pro východní kulturněhistorický areál nejvýznamější centra. Zmiňuje se také o nejstarších překladech bible, podává počet jednotlivých kanonických památek, které se dělí na hlaholské a cyrilské. Vesměs šlo pouze o překlad evangelií. Úplný překlad bible byl ve východním kulturněhistorickém areálu pořízen později. Např. v Rusku to byla tzv. *Genadijská bible* z r. 1499, která vznikla v Novgorodě (v západním areálu – katolickém – existovaly kompletní překlady bible o několik století dřív, u nás to byla v 60. letech 14. stol. tzv. *Drážďanská bible*, která se stala prvním překladem celé bible do živého slovanského jazyka). Vedle překladu bible zde byly pořízeny překlady děl apokryfních a hagiografických. K velmi oblíbené literatuře patřila i poutnická vyprávění a středověké cestopisy, šířily se i látky vojensko-historické a konečně tzv. rytířské romány ze Západu a orientální a folklórní látky z Východu.

Mezi změnami v užívání pádů, k nimž postupně došlo ve vývoji slovanských jazyků, hlavní část tvoří nárůst předložkových konstrukcí a ústup pádů prostých. V tomto vývoji je možno vidět uplatnění snahy po větší mluvnické zřetelnosti. V praslovanštině (obdobně jako v indoevropsčině) vyjadřovaly prosté bezpředložkové pády především adverbialní významy. Jejich desemantizace, která neprobíhala u všech pádů stejně, znamenala jejich postupnou syntaktizaci. Potřeba signalizovat jisté konkrétní

adverbiální významy se již nevyjadřovala pouze pádem, nýbrž předložkou + pádem. Nejrozšířenější je užívání předložek u slovanského lokálu. Bezpředložkový lokál je doložen ve starých literárních památkách (nejhorojněji se vyskytuje v textech staroruských) pouze jako archaismus, v nové době se už vůbec nevyskytuje. O jeho ústupu ve staré češtině pojednává stař K. Kamiše (*Ústup prostého lokálu v staré češtině*, s. 60–91). Z hlediska formálněmorfologického patří lokál k těm pádům, které vykazují v rámci deklinačních paradigmat vysokou variantnost pádových koncovek. Autor uvádí doložené lokálové koncovky u všech skloňovacích typů ve staré češtině. Prostý lokál se vyskytoval jen ve starém jazyce, a to velmi zřídka pro označení místa, času a způsobu. Předložkový lokál vázal na sebe ve staré češtině primární předložky *na, o, po, při*. v. Docházelo tak k jeho průběžné gramatikalizaci, i když ještě omezené sémantikou těchto předložek. V nové češtině lze užít prostého lokálu jen v případě, chceme-li stylisticky docílit určitou míru archaičnosti jazyka (srov. úryvek z Kytice od K. J. Erbena: *Když se léte z hloubi pod skulinou nejedem nenavrátil zpět...*).

J. Krtková sleduje ve svém krátkém příspěvku (*Předložka ot/od ve Staročeské kronice tak řečeného Dalimila*, s. 92–95) použití předložkových variant ot/od. Tato předložka se vyskytuje v Dalimilově kronice celkem na 230 různých místech. Podle provedeného výzkumu znělost koncové souhlásky u předložky není ovlivněna následující hláskou. Nebyl zaznamenán významový rozdíl mezi podobou *od* a *ot*. Výskyt té či oné varianty lze považovat za velmi charakteristický jev pro určitý rukopis. V několika případech stejný rukopis uvádí ve stejném spojení na různých místech v textu obojí podobu. Vokalizovaná podoba není příliš častá, v několika případech se užívá před slovesem začínajícím na skupinu souhlásek. Význam předložky ot/od v nadpisech odpovídá významu dnešní předložky *o*.

České mravoučné a výchovné spisy 16. stol. se pokusily konkretizovat dobový ideál vzdělaného a sebevědomého šlechtice. Uváděné v nich rady mají přitom většinou středověký ráz – vládně přísná kázeň s tělesnými tresty, ženské postavy hrají pasivní, druhořadou úlohu. Z. Millerová si ve svém krátkém článku (*Pojmenování ženských postav v mravněvýchovných spisech počátku 16. století, výběr lexikálních prostředků*, s. 96–99) všíma pojmenování ženských postav ve třech mravoučných spisech ze 16. stol.: *Zrcadlo marnotratného neboli Traktát o mládenci marnotratném* (1595); Jan Hasištejnský z Lobkovic: *Zpráva o naučení synu Jaroslavovi o tom, co činiti a co nechati* (1504); Jan Češka: *Řeči a naučení hlubokých mudrců* (1500). Při studiu výtěčné problematiky došla autorka k poznání, že okrajové postavení ženského elementu se projevuje úzkým rejstříkem substantiv použitých k jejich pojmenování. V článku je podán úplný výčet těchto substantiv s přihlédnutím k vyskytujícím se přívlastkům, jež daná substantiva rozvíjejí.

Příspěvek J. Peřiny (*Barokní historismus a RKZ*, s. 100–116) se zaměřuje na studium dvou básní z RKZ – *Jaroslav a Oldřich*. Autor částečně koriguje a doplňuje poznatky J. Krejčího (*Některé nedořešené otázky kolem RKZ*. *Slavia* 43, 1974. 378–396), který zjistil, že uvedené básně odpovídají svým charakterem mnohem více rané fázi prérromantického literárního kontextu z přelomu 18. a 19. stol. Skutečnost, že jejich

mnohé prérromantické rysy lze zároveň vyložit jako plody barokní doby, která si libovala v exkurzích do historie, mu umožňuje nastítn tuto hypotézu. RKZ nebo jeho části vznikly postupnou přeměnou barokní mystifikace v prérromantické falsum, skládající se z několika odlišných vrstev textu z různých dob. To by pak vysvětlovalo i skutečnost, proč mohou tato díla budít některými prvky dojem větší starobylosti. Svá bádána končí autor konstatováním, že autora zkoumaných epických básní je třeba hledat mimo okruh slavjanofilsky laděné mladší části jungmannovské generace a pátrání po něm posunout do doby, v níž myšlenka slovanské jednoty nebyla pocíťována jako nezpochybnitelná hodnota. Vznik RKZ před rokem 1790 považuje za nepravděpodobný.

Česká moralistní a výchovná literatura 16. stol. ovlivňovaná postupným přejímáním humanistických myšlenek a zájmů vzbuzuje stále pozornost. Souvisí to jednak s rozvinutým historickým a kulturněhistorickým bádáním v šlechtickém a měšťanském prostředí 16. a 17. stol., jednak s pokusy znovu zkoumat tyto památky jako typologicko-genetický problém. K nejčastěji připomínaným česky píšícím autorům přelomu 15. a 16. stol. patří Jan Hasištejnský z Lobkovic (1450–1517). Je mj. autorem mravněvýchovného spisu z r. 1504 *K správě a naučení synu Jaroslavovi*. V. Müller a M. Rezková nás v posledním příspěvku seznamují s ediční přípravou tohoto textu a s problémy s tím souvisejícími (srov. s. 117–149).

Recenzovaný sborník obsahuje studie, které se vztahují k dějinám jazyka a literatury. Jejich autoři se zaměřili na problémy zasluhující pozornost odborníka.

Aleš Brandner

Studia philologica. Rossica Slovaca V. Annus IV. Prešov 1996, 202 s.

Recenzovaný sborník katedry ruského jazyka a literatury Pedagogické fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešově je pokračovatelem série sborníků z lingvodidaktiky a literární vědy jednotlivých kateder vysokoškolských pracovišť na Slovensku. Od r. 1992 příspěvky slovenských rusistů reprezentují široké spektrum jejich zájmů – od morfologie, přes frazeologii, literární vědu a další témata jako překlad, slovo tvorba, sémantika, stylistika.

Nejpočetnější skupinu tvoří stati z oblasti lexikologie, což je pochopitelné vzhledem k bouřlivému rozvoji slovní zásoby ruštiny v současné době. M. Varchola v příspěvku *К вопросу определения сочетаемости лексем и идентификации их значений* (s. 22–28) porovnává sémanticky blízká slova v rámci tematických a asociálních skupin. Zdrojem faktografického materiálu se stalo 32 nových slovních spojení současné ruštiny s lexémem *белый*. Na základě analýzy autor označil spojitelnost 12 spojení za volnou a 20 spojení za vázanou.